

ARHIVSKO I REGISTRATURNO GRADIVO KAO TEMELJ OSTVARIVANJA LJUDSKIH PRAVA

Živana Hedbeli*, Tanja Petrović**

UDK: 930.253(497.5)

Živana Hedbeli, Tanja Petrović: Arhivsko i registraturno gradivo kao temelj ostvarivanja ljudskih prava. Tehnički in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja, Maribor 8/2009, str. 141–147.

Izvirnik v hrvaščini, izvleček v hrvaščini in angleščini, povzetek v angleščini.

Autorice su prikazale odredbe Opće deklaracije o ljudskim pravima za ostvarivanje kojih je važno registraturno i arhivsko gradivo. U radu je razmotreno i jesu li arhivisti dovoljno osposobljeni za pohranu, zaštitu i adekvatnu prezentaciju svih vrsta javnog i privatnog gradiva, što je temelj zaštite ljudskih prava.

UDC: 930.253(497.5)

Živana Hedbeli, Tanja Petrović: Archives and Records as a Bases for the Realization of Human Rights. Technical and Field Related Problems of Traditional and Electronic Archiving. Conference Proceedings, Maribor 8/2009, pp. 141–147.

Original in Croatian, abstract in Croatian and English, summary in English.

In the article the authors present directions of the Universal Declaration of Human Rights for realization of which archives and current records are important. The article also discusses if archivists are sufficiently competent for preservation, protection and adequate presentation of all kinds of public and private archives, which are the base of human rights protection.

Ključne besede: arhivi, človekove pravice, Združeni narodi, civilno društvo.

U I. sv. ratu poginulo je 10 milijuna osoba, u II. oko 50 milijuna, ranjeno ih je u I. ratu 21 milijun, u II. 35 milijuna, u I. je ratu u oružane snage mobilizirano 70 milijuna, u II. 110 milijuna¹. 20. stoljeće obilježeno je strahotama dva svjetska rata: mrtvi, ranjeni, raseljeni, bojni plinovi, atomska bomba, koncentracijski logori, mučenje i ubijanje drugog ljudskog bića zbog vjere, rase, nacije, spolne orijentacije ili političkog opredjeljenja, u ljudskoj povijesti nemaju presedana. Upravo u želji da buduća pokoljenja poštede užasa rata, ponovo potvrde vjeru u osnovna prava čovjeka, ujedine svoje snage radi održanja mira i sigurnosti u svijetu, te osiguraju prihvaćanje načela i ustanovljavanje metoda kako se oružanu silu ne bi rabilo osim u općem interesu, tijekom II. sv. rata osnovani su Ujedinjeni narodi (UN). Konačni tekst Povelje UN izrađen je na konferenciji u San Franciscu održanoj 25. i 26. travnja 1945. g.² Čl. 55., stavak c, Povelje određuje sveopće poštivanje i uvažavanje ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve bez obzira na rasu, spol, jezik ili vjeru.

* Dr. sc. Živana Hedbeli, arhivist-specijalist, C. Zuzorić 43, 10000 Zagreb, Hrvatska.

** Tanja Petrović, Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću, Odranska 1, 10000 Zagreb, Hrvatska.

¹ Podaci prema Općoj enciklopediji Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, sv. 7, Zagreb, 1981., str. 762.

² Tekst Povelje Ujedinjenih naroda dostupan je na: http://www.dadalos.org/uno_bih/un-charta.htm.

Standardi ljudskih prava određuju što vlade moraju napraviti za svoje građane i također ono što ne smiju učiniti svojim građanima.³ Prava se često svrstava u tri kategorije:

1. Građanska i politička prava. Ona su »usmjerena na slobodu« i uključuju pravo na život, slobodu i sigurnost pojedinca/ke; slobodu od mučenja i ropstva; političku participaciju; slobodu uvjerenja, izražavanja, mišljenja, savjesti i vjere; slobodu udruživanja i okupljanja.
2. Ekonomska i socijalna prava. To su prava »usmjerena na sigurnost«, npr. pravo na rad; obrazovanje; prikladan životni standard; hranu; stanovanje i zdravstvenu zaštitu.
3. Pravo na zdrav okoliš, kulturna prava i prava na razvoj. Ona uključuju prava da se živi u okolišu koji je čist i zaštićen od uništavanja; grupe ili 'narodi' imaju pravo na kulturni, politički i ekonomski razvoj.

Kako god razvrstali ljudska prava, ona su jedna cjelina i sva su jednako važna kao dio cjeline. Ako je jedno pravo ugroženo, sva su prava ugrožena.

10. prosinca 1948. g. na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda usvojena je i proglašena Opća deklaracija o ljudskim pravima.⁴ U preambuli Deklaracije navodi se kako je priznanje urođenog dostojanstva te jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske obitelji temelj slobode, pravde i mira u svijetu, a da je najveća težnja svih ljudi izgradnja svijeta u kojemu će ljudska bića uživati slobodu govora i uvjerenja te biti pošteđena straha i neimaštine. Opću deklaraciju o ljudskim pravima tvori 30 članaka, kojih se odredbe mogu i trebaju primjenjivati na rad arhiva: od zaštite i pohrane gradiva, rada s korisnicima, do zaštite prava uposlenika:

Članak 1.

Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svijješću pa jedna prema drugima trebaju postupati u duhu bratstva. *Ovo je temeljna uputa kako se odnositi prema korisnicima gradiva, kao i za međusobni odnos uposlenika. Određuje se jednakost u dostojanstvu i pravima čime se postavlja pitanje opravdanosti, kad govorimo o gradivu pojedinaca, ili koje se odnosi na fizičke osobe, značenja djelatnosti i funkcija nekoga stvaratelja kao kriterija vrednovanja registraturnog i arhivskog gradiva.*⁵

Članak 2.

Svakome pripadaju sva prava i slobode utvrđene u ovoj Deklaraciji bez ikakve razlike glede rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovine, rođenja ili neke druge okolnosti.

Vrijedi ista opaska kao i kod članka 1.

³ Vidi Puhovski, Ž. *Pretpostavka opstanka, ne fraza*. Večernji list : Obzor, 15.11.2008., str. 15; Puhovski, Ž. *Države najviše gaze ljudska prava*. Večernji list, 10.12.2008., str. 10.

⁴ *Tekst Deklaracije dostupan je na <http://www.human-rights.hr/knjiznica-ljudskih-prava/dokumenti/opca-deklaracija-ljudska-prava.html> i na http://www.amnesty.hr/stranica.php?sifra_str=opca_deklaracija.*

⁵ *Članak 3. Pravilnika o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva, Narodne novine br. 90 iz 2002, <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/309235.html>.*

Članak 8.

Svatko ima pravo na djelotvornu odštetu putem nadležnih domaćih sudova zbog djela kojima su povrijeđena njegova temeljna prava zajamčena ustavom ili zakonom.

Rad bilo kojeg suda nezamisliv je bez spisa, kako priloga tužbi/raspravi, tako onih nastalih radom samog suda.

Članak 11.

Svatko optužen za kazneno djelo ima pravo da ga se smatra nevinim dok se njegova krivnja zakonski ne utvrdi u javnom postupku u kojemu su mu pružena sva jamstva za obranu.

Vrijedi ista opaska kao i kod članka 8.

Članak 12.

Nitko ne smije biti podvrgnut samovoljnom miješanju u njegov privatni život, obitelj, dom ili dopisivanje, niti napadima na njegovu čast i ugled. Svatko ima pravo na pravnu zaštitu protiv takvog miješanja ili napada.

Članak štiti privatnost osoba, o čemu arhivska zajednica već uvelike raspravlja.

Članak 15.

Svatko ima pravo na državljanstvo.

Nitko ne smije biti samovoljno lišen svoga državljanstva niti mu se smije odreći pravo na promjenu državljanstva.

Za realizaciju ovog prava neophodno je i nužno postojanje i dostupnost relevantnog gradiva.

Članak 16.

Punoljetni muškarci i žene imaju pravo na sklapanje braka i osnivanje obitelji bez ikakvih ograničenja glede rase, nacionalnosti ili vjere. Oni imaju ista prava prilikom sklapanja braka, u braku i tijekom razvoda.

Vrijedi ista opaska kao i kod članka 15.

Članak 17.

Svatko ima pravo posjedovati imovinu samostalno ili u zajednici s drugima.

Vrijedi ista opaska kao i kod članka 15.

Članak 19.

Svatko ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja. To pravo obuhvaća slobodu zadržavanja mišljenja bez vanjskih pritisaka te slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja putem bilo kojeg sredstva javnog priopćavanja i bez obzira na granice.

Vrijedi ista opaska kao i kod članka 15.⁶

Članak 21.

Svatko ima pravo sudjelovati u upravljanju svojom zemljom neposredno ili preko slobodno izabраниh predstavnika.

Vrijedi ista opaska kao i kod članka 15.⁷

Članak 22.

Svatko kao pripadnik društva ima, putem državnih programa i međunarodne suradnje, a u skladu s organizacijom i mogućnostima svake pojedine države, pravo na socijalnu sigurnost i ostvarenje gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava koja su uvjet njegova dostojanstva i neometanog razvoja njegove osobnosti.

Vrijedi ista opaska kao i kod članka 15.

Članak 26.

Svatko ima pravo na odgoj i obrazovanje. Odgoj i obrazovanje mora biti besplatno, barem na osnovnom i općeobrazovnom stupnju.

Vrijedi ista opaska kao i kod članka 15. Članak određuje besplatni odgoj i obrazovanje, što se realizira i besplatnim korištenjem arhivskog gradiva i obavijesnih pomagala.⁸

Članak 27.

Svatko ima pravo slobodno sudjelovati u kulturnom životu svoje zajednice, uživati u umjetnosti, pridonositi znanstvenom razvoju i koristiti njegove prednosti.

Svatko ima pravo na zaštitu moralnih i materijalnih interesa od bilo kojeg znanstvenog, književnog ili umjetničkog djela kojemu je autor.

Realizacija i ovog članka teška je bez sačuvanog i dostupnog gradiva.⁹

Sačuvano, zaštićeno, pretraživao i besplatno dostupno registraturno i arhivsko gradivo temelj je zaštite ljudskih prava. Postavlja se pitanje jesu li sami arhivisti dovoljno svjesni važnosti gradiva za zaštitu ljudskih prava, odnosno adekvatno osposobljeni za obavljanje ove zadaće? U 19. st. počinje sustavno prikupljanje

⁶ Vidi Hedbeli, Ž. Arhivi i etika. 7. zbornik referatov dopolninega izobraževanja s područij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 2. aprila do 4. aprila 2008.: Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Maribor : Pokrajinski arhiv Maribor, 2008., str. 125-132.

⁷ Vidi Hedbeli, Ž. Dostupni i sredeni arhivi - pretpostavka i temelj pravne države. Država i političke stranke, Zagreb : Narodne novine : Hrvatski pravni centar, 2004., str. 123-128.

⁸ Vidi Hedbeli, Ž. Korisnici, arhivi, literatura : Zagovor za istraživanje korisnika arhiva u Hrvatskoj - osam godina poslije. 6 zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s područji arhivistike, dokumentalistike i informatike v Radencih 28.-30. marca 2007 : Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Maribor : Pokrajinski arhiv Maribor, 2007. str. 350-358; Hedbeli, Ž. Hrvatski arhivi i provedba propisa o uredskom poslovanju i pravu na pristup informacijama. Arhivska praksa, br. 10/2007, str. 142-149.

⁹ Vidi Hedbeli, Ž. Archival Records as Cultural Goods. The Future of Information Sciences, INFUTURE2007: Digital Information and Heritage. Zagreb : Odsjek za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2007. str. 73-81; Hedbeli, Ž. Privatno arhivsko gradivo u Hrvatskoj i inicijativa nevladinih organizacija. Atlanti 1-2(2007), str. 223-232.

arhivskog gradiva, i usporedo s tim, osnivanje modernih arhiva, ustanova koje preuzimaju, čuvaju, obrađuju i daju na korištenje gradivo različitih stvaratelja. Buđenjem nacionalnih država arhivi dobivaju svoje moderno značenje. Porast broja činovnika i javnih službi, izuzetan porast količine dokumenata nakon I., a posebice nakon II. svjetskog rata, uzrokovale su ogromno povećanje količine gradiva koja je došlo i dolazi u arhive, a s kojima struka još uvijek nije u stanju efikasno i ekonomično izaći na kraj. U 20. stoljeću uveden je koncept »životnog ciklusa dokumenata«, na kojem počiva cjelokupni rad modernih arhiva, koje karakterizira važnost dokumenata za studij povijesti, nacionalna arhivska služba (nacionalni arhiv), arhivi su objektivni, neutralni i pasivni čuvari istine, privatno gradivo pohranjeno u državnim arhivima ...

U Hrvatskoj o organiziranoj arhivskoj službi, odnosno o arhivskoj instituciji kao takvoj možemo govoriti tek od 20. st. Problemi nedostatka prostora, fluktuacije radne snage i nedovoljnog financiranja trajni su problemi arhivske službe, koje se neće tako brzo riješiti.¹⁰ Prema novinama »Ministar kulture Božo Biškupić priznao je da mu je budžet za 2009. manji za oko 6,5 posto, što iznosi nekih pedesetak, šezdesetak milijuna kuna. Svota koju država Hrvatska izdvaja za kulturnu ne iznosi ni jedan posto budžeta, ...«¹¹

Unatoč postojanja adekvatnog diplomskog studija, u Hrvatskoj se pri zapošljavanju arhivista kao uvjet ne traži završeni studij arhivistike. Arhivisti su osobe s VSS priučene za arhivsku službu. U arhivima rade osobe koji su uglavnom diplomirali neku od društvenih znanosti, te potom uz rad položile stručni ispit. Osobe koje polože stručni ispit mogu steći užu specijalnost ako u okviru stručnog ispita polože predmete koji su Pravilnikom o polaganju stručnih ispita u arhivskoj struci¹² utvrđeni kao uvjet za stjecanje pojedine specijalnosti i ako je tema njihova stručnog, odnosno praktičnog rada iz područja te specijalnosti. Specijalnosti u zvanju arhivista su: filmski arhivist, konzervator, specijalist za starije arhivsko gradivo, specijalist za novije arhivsko gradivo i informatičar. Stjecanje specijalnosti za rad s gradivom prema područjima: pravosuđe, uprava, školstvo, vojska, medicina, udruge ... bilo bi daleko logičnije. U navedenoj, obaveznoj literaturi programa stručnih ispita Opća deklaracija o ljudskim pravima nije navedena, kao i niti jedno djelo koje se bavi ljudskim pravima. Do sada u Hrvatskoj nije održano niti jedno arhivističko savjetovanje posvećeno arhivima i ljudskim pravima.

U Hrvatskoj ne postoje specijalni arhivi: gospodarski, sveučilišni, znanstveni, udruga, političkih stranaka, filmski, foto, audio... Postojeći državni arhivi trebali bi prvenstveno zbrinjavati gradivo javne uprave, no preuzimaju i ostalo gradivo, što ponekad znači samo njegovo fizičko zbrinjavanje, a ne i adekvatnu obradu i prezentaciju, budući da tradicionalno arhivističko obrazovanje i kultura rada ne pruža ona znanja i vještine koji su nužni da bi se arhivisti uspješno bavili zaštitom i prezentacijom specijalnog gradiva. U arhivima nema osoba koje bi imale relevantno znanje iz danog područja e kako bi valjano prezentirale i vrednovale recimo izume Nikole Tesle, pokuse Instituta Ruđer Bošković, proizvodnju tenkova tvornice Đuro Đaković, medicinske kartone Klinike za tumore, predmete Ustavnog suda ili sportska dostignuća Dražena Petrovića. Ne postoji arhiv hrvatskih autohtonih biljnih i

¹⁰ Vidi Hedbeli, Ž. *Položaj, uloga i promjene pismohrana i arhiva kao posljedica širenja elektroničke uprave. magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 2005.*, <http://www.ias-trieste-maribor.eu/fileadmin/publicazioni/Hedbeli.swf>; Ćosić, S., Lemić, V. *Problemi arhivske službe u Hrvatskoj. Arhivski vjesnik, god. 51 (2008.), str. 9-24.*

¹¹ Derk, D. *Godina rezanja vrpca. Večernji list : Obzor, 27. 12. 2008., str. 39.*

¹² *Narodne novine br. 93 iz 2004, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/312404.html.*

životinjskih vrsta, a tražiti arhiv Roma, malih vjerskih zajednica, osoba homoseksualne orijentacije ili zlostavljanja žena i djece prije slični na loš vic, nego što bi bilo ozbiljno shvaćeno. »Hrvatski arhivi još nisu osposobljeni za preuzimanje, obradu i davanje na korištenje elektroničkoga gradiva.«¹³

I dok je arhivska služba u svijetu i Hrvatskoj pretežito još uvijek utemeljena na devetnaestostoljetnim načelima, demokratska se društva razvijaju u pravcu civilnog. Najkraće rečeno, civilno društvo jesu građani koji se aktivno i slobodno upliću u sve sfere društvenog djelovanja.¹⁴ Organizacije civilnog društva nazivaju se dobrovoljnim, neovisnim, neprofitnim, nevladinim ili trećim sektorom. Organizacije civilnog društva zapravo surađuju s vladom i u idealnim uvjetima postižu da ona odgovorno ispunjava svoja obećanja. Institucije civilnog društva pronalazimo u demokratskim zemljama utemeljenim na vladavini prava, s razvijenim tržišnim gospodarstvom. Ponekad se na civilno društvo gleda kao na opoziciju aktualnoj vlasti i funkcija *watch dog* (psa čuvara) se u javnosti percipira kao negativna, no evidentno je da civilno društvo igra važnu ulogu osobito u zemljama mlade demokracije.

Organizacije civilnog društva usko se vezuju uz modernu socijalnu državu. Kad govorimo o socijalnoj državi, mislimo na državu koja svojim aktivnostima djeluje u smjeru osiguravanja socijalnog minimuma svim svojim građanima, kao i pružanja drugih vrsta pomoći onima koji si je ne mogu omogućiti sami. S obzirom da dobar dio programa socijalne države počiva na inicijativama upravo organizacija civilnog društva, njihova važnost za funkcioniranje države je neumitna.

»Međutim, naša je odgovornost ipak razmjerna, jer je za ispunjavanje zadaće arhivske službe presudan odnos države prema njoj. Država treba osigurati temelje djelovanja službe: optimalan zakonski okvir te materijalna i financijska sredstva potrebna za njezin rad.«¹⁵ Glavna je razlika između klasičnih arhiva, koji su pasivni čuvari gradiva, i organizacija civilnog društva upravo svjetonazorska. Organizacije civilnog društva nisu pasivne i ne čekaju da im država osigura optimalna sredstva za rad. Štoviše!

Pravo na život temeljno je ljudsko pravo. Ranjeni, izbjegli, mučeni, gladni ne haju za arhive, njima su potrebni hrana, voda, lijekovi, dom i sigurnost. Podrazumijeva se da zadovoljenje ovih bazičnih potreba uvijek ima prednost, te da bi se kosilo sa zdravim razumom u poharanim zemljama izgrađivati arhive prije bolnica i škola. Kulturna prava po prirodi stvari dolaze na ostvarivanje tek nakon što su ostvarena građanska, ekonomska i socijalna.

Ipak, arhivsko je gradivo potrebno i ranjenima, izbjeglima i mučenima, kada njihove muke prođu ili upravo zato da bi prošle. Kao što smo ranije vidjeli, skoro pa i nema ljudskog prava za čiju realizaciju nije potrebno gradivo, registraturo ili arhivsko. Osobe koje su ponekad pobjegle doslovce samo s plastičnom vrećicom u rukama, kad-tad zatrebaju svoje izvode iz matica rođenih i vjenčanih, dokaze o državljanstvu, imovini, završenoj školi, radnom stažu. Obitelji nestalih osoba trebaju dokaze da su nestale osobe uistinu postojale. Žrtva mučenja može započeti proces izlječenja snimkama sa suđenja njenim mučiteljima. Djeca imaju pravo pitati svoje roditelje što su radili u ratu, i obratno, roditelji imaju pravo znati što su njihova djeca radila u ratu. Zatočeni trebaju potvrdu o zatočenju kako za ostvarenje svojih

¹³ Čosić, S., Lemić, V. *Problemi arhivske službe u Hrvatskoj. Arhivski vjesnik, god. 51 (2008.), str. 9-24.*

¹⁴ Definicija prema Wikipediji http://hr.wikipedia.org/wiki/Civilno_dru%C5%A1tvo.

¹⁵ Čosić, S., Lemić, V. *Problemi arhivske službe u Hrvatskoj. Arhivski vjesnik, god. 51 (2008.), str. 9-24.*

građanskih, ekonomskih i socijalnih prava tako za postupak liječenja i savladavanja trauma. Sve nabrojano zahtijeva gradivo: pisane dokumente, fotografije, audio i video snimke, memoare svjedoka... Traži se daleko veći dijapazon materijala nego što ga arhivi uobičajeno pohranjuju, i daleko veća znanja i specijaliziranost arhivista.

Javnost, barem u Hrvatskoj, za preko pola stoljeća njihova rada, nije prepoznala važnost arhiva kao baštinskih ustanova. Šansa arhivima da poprave način na koje ih društvo percipira upravo je zaštita ljudskih prava. Mali dio populacije treba arhive za zadovoljenje svojih kulturnih potreba, no svaki čovjek treba gradivo za zadovoljenje svojih temeljnih ljudskih prava. Čim prije arhivi shvate šansu za aktivnim uključivanjem u rad civilnog društva, prije će se poboljšati i njihov *image*, a time i riješiti problemi koji ih sada muče. Imamo organizacije civilnog društva, zašto ne bismo imali arhive civilnog društva?

SUMMARY

ARCHIVES AND RECORDS - A BASE FOR THE REALIZATION OF HUMAN RIGHTS

On December 10, 1948 the General Assembly of the United Nations adopted and proclaimed the Universal Declaration of Human Rights composed of 30 articles, whose provisions should and must be applied on the archives' work. A question should be raised if archivists themselves are aware enough of the importance of archives for the protection of human rights, or sufficiently competent to accomplish this task? Existing state archives should primarily take care of public archives. But they access other records as well, which sometimes means that records are only physically provided for, and not adequately processed and presented.

Traditional archival education and work culture do not give knowledge and skills that are required for archivists to successfully perform protection and presentation of special archives. While world and Croatian archival service is still based on the 19th century principles, democratic societies develop towards a civil one. The main difference between classic archives and civil society organizations is in the view of life. Civil society organizations are not passive and do not wait for the state to provide them with optimal work means. For more than 50 years of their work, the public has not recognized the importance of archives as heritage institutions, at least in Croatia. A small amount of population needs archives to satisfy their cultural needs, but every person needs records to satisfy his/hers basic human rights. Once archives realize this chance to actively participate in civil society work, their image will improve, and problems will be solved.